

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1942

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

FRIEDRICH NIETZSCHE

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ

ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

Για να καταλάβουμε τις βασικές των αρχές πρέπει να ξεκινήσουμε από τον έλεατισμό. Πώς είναι δυνατή η πολλαπλότητα [τό πλήθος]; Από το γεγονός ότι το μη ὄν έχει κάποια υπόσταση. Ταυτίζουμε, λοιπόν, το μη ὄν με το ἄπειρον του Ἄναξιμανδρου, με το ἀπολύτως Ἀπροσδιόριστο, με το μη ἔχον ἑαυτιὰ ποιότητα [ἄποιον]. Σ' αὐτό ἀντιτίθεται το ἀπολύτως Καθωρισμένο, τὸ Πέρασ. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ δυὸ ἀπαρτίζουν τὸ Ἐν περὶ τοῦ ὁποίου μπορεῖ νὰ λεχθῆ πὼς εἶναι ἄρτιο καὶ περιττό, πεπερασμένο καὶ ἄπειρο, ποιοτικὸ καὶ ἄποιον⁽¹⁾. Λένε, λοιπόν, ἀντίθετα πρὸς τὸν έλεατισμό, πὼς ἂν τὸ Ἐν ὑπάρχει, σηματίσθηκε ὁπωσδήποτε ἀπὸ δυὸ ἀρχές γιατί ὑπάρχει ἐπίσης τότε πολλαπλότητα⁽²⁾, ἀπὸ τὴν μονάδα ξεκινάει ἡ σειρά τῶν ἀριθμητικῶν ἀριθμῶν (μοναδικῶν), κατόπιν τῶν γεωμετρικῶν ἀριθμῶν ἢ μεγεθῶν (μορφαὶ χώρου). Ἡ Μονάδα, λοιπόν, « συνέστη », συνεπῶς ὑπάρχει, ἐπίσης, πολλαπλότητα⁽³⁾. Μόλις ἔχουμε τὴ στιγμή, τὴ

γραμμὴ, τὴς ἐπιφάνειας καὶ τὰ σώματα, ἔχουμε ἐπίσης καὶ τὰ ὕλικά ἀντικείμενα⁽⁴⁾. ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἡ κυρία οὐσία τῶν πραγμάτων. Οἱ Ἐλεάτες λένε: « Δὲν ὑπάρχει μὴ ὄν, συνεπῶς ἔν τὸ πᾶν ». Οἱ Πυθαγόρειοι: « Τὸ ἔν — ἢ μονάδα — εἶναι τὸ ἀποτελεσμα ἑνὸς ὄντος καὶ ἑνὸς μὴ ὄντος, συνεπῶς ὑπάρχει ὁπωσδήποτε μὴ ὄν, ἄρα καὶ πλήθος ».

Εἶναι μιὰ θεωρία ἐκ πρώτης ὄψεως ἐντελῶς ἀσυνήθης. Μοῦ φαίνεται ὅτι ἀφετηρία τῆς εἶναι ἡ ἀπολογία τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης κατὰ τοῦ έλεατισμοῦ. Θυμόμαστε τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Παρμενίδη. Λέγεται ἐκεῖ περὶ τῆς Μονάδας (μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι δὲν ὑπάρχει πλήθος) 1ο) ὅτι δὲν ἔχει μέρη καὶ δὲν εἶναι ἔν ὄλον 2ο) συνεπῶς ὅτι δὲν ἔχει οὔτε ὄρια 3ο) ἐπομένως ὅτι δὲν ὑπάρχει πουθενά 4ο) ὅτι δὲ μπορεῖ οὔτε νὰ κινεῖται οὔτε νὰ ἡρεμεῖ κλπ. Ἐξ ἄλλου ὁμως τὸ Ἐν καὶ ἡ Μονάδα δίνουν τὴν ὑπάρχουσα Μονάδα, ἐπομένως καὶ τὴν ποικιλία, καὶ τὰ πολλαπλὰ μέρη καὶ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν πολλαπλότητα τοῦ ὄντος, καὶ τὸν περιορισμὸ κλπ. Εἶναι ἕνα διάβημα ἀνάλογο κτυπᾶνε τὴν ἔννοια τῆς ὑπάρχουσας Μονάδας γιατί συνεπάγεται τὰ ἀντιφατικὰ κατηγορούμενα, εἶναι, λοιπόν, ἕνα ἀντικείμενο ἀντιφατικὸ, ἀδύνατο. Οἱ Πυθαγόρειοι μαθηματικοὶ πίστευαν στὴν πραγματικότητα τῶν νόμων ποὺ εἶχαν ἀνακαλύψει τοὺς ἀρκοῦσε νὰ διαπιστωθῆ ἢ ὑπαρξὴ τῆς Μονάδας γιὰ νὰ ἐξαγάγουν ἐπίσης καὶ τὸ πλήθος. Καὶ πίστευαν πὼς διακρίνανε τὴν ἀληθινὴν οὐσία τῶν πραγ-

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

(1) Ἄριστ. Μεταφ. Α. 3. 985, 15: « φαίνονται δὴ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι καὶ ὡς ὄλον τοῖς οὐσίαι καὶ ὡς πάθη τε καὶ ἕξεις, τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τὸ τε ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν, τούτων δὲ τὸ μὲν ἄπειρον, τὸ δὲ πεπερασμένον, τὸ δ' ἔν ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τούτων (καὶ γὰρ ἄρτιον εἶναι καὶ περιττόν) τὸν δ' ἀριθμὸν ἐκ τοῦ ἑνός, ἀριθμοὺς δὲ, καθάπερ εἴρηται, τὸν ὄλον οὐρανόν ». [Πυθαγορ. Σχολή, Β 5 (271, 12)] (Π. τ. Μ.).

(2) Ἄριστ. Μεταφ. Α. 3. 987, 9: « . . . οἱ δὲ Πυθαγόρειοι δύο μὲν τὰς ἀρχὰς κατὰ τὸν αὐτὸν εἴρηκασιν τρόπον, τοσοῦτον δὲ προσεπέθεσαν, ὃ καὶ ἴδιόν ἐστιν αὐτῶν, ὅτι τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἔν οὐχ ἑτέρας τινας ὠλήθησαν εἶναι φύσεις, ὅλον πῦρ ἢ γῆν ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἄπειρον καὶ αὐτὸ τὸ ἔν οὐσίαν εἶναι τούτων ὄν κατηγοροῦνται διὸ καὶ ἀριθμὸν εἶναι τὴν οὐσίαν πάντων ». [Πυθ. Σχ. Β. 8 (272, 7)] (Π. τ. Μ.).

(3) Ἄριστ. Μεταφ. Μ. 6 1080, 16: « . . . ὅπως δὲ τὸ πρῶτον ἔν συνέστη ἔχον μέγεθος, ἀπορεῖν εἰκόσαιν ». [Πυθ. Σχ. Β. 9 (272, 22)] (Π. τ. Μ.).

(4) Ἄριστ. Μεταφ. Ζ. 2 1028, 16: « δοκεῖ δὲ τισὶ τὰ τοῦ σώματος πέρατα, ὅλον ἐπιφάνεια καὶ γραμμὴ καὶ στιγμή καὶ μονάς, εἶναι οὐσίαι, καὶ μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα καὶ τὸ στερεόν ». [Πυθ. Σχ. Β. 23 (274, 44)] (Π. τ. Μ.).

μάτων στις ἀριθμητικές των σχέσεις. Δὲν ὑπάρχουνε, λοιπόν, ποιότητες παρά μονάχα ποσότητες, ὄχι ποσότητες στοιχείων (νερό, φωτιά κλπ.) ἀλλὰ καθορισμοὶ τοῦ ἀκαθορίστου, τοῦ Ἄπειρου· τοῦτο εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὸ δυναμικὸ ὄν τῆς ἄλλης τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ἔτσι κάθε πρᾶγμα γεννιέται ἀπὸ δυὸ ἀντίθετους παράγοντες. Κ' ἐδῶ πάλι δυϊσμός. Ἀξιόλογος ὁ πίνακας πού κατέστρωσε ὁ Ἀριστοτέλης (Μεταφ. Α:5. 986,15 [Πυθ. Σχ. Β. 5 (271,20)]):

πέρας καὶ ἄπειρον
περιττὸν καὶ ἄρτιον
ἔν καὶ πλῆθος
δεξιὸν καὶ ἀριστερόν
ἄρρεν καὶ θῆλυ
ἡρεμοῦν καὶ κινούμενον
εὐθύ καὶ καμπύλον
φῶς καὶ σκότος
ἀγαθὸν καὶ κακὸν
τετράγωνον καὶ ἑτερόμηκες

Ἐχουμε, λοιπόν, ἀπ' τῆ μιά μεριά: πέρας, περιττὸν, ἔν, δεξιὸν, ἄρρεν, ἡρεμοῦν, εὐθύ, φῶς, ἀγαθὸν καὶ τετράγωνον, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη: ἄπειρον, ἄρτιον, πλῆθος, ἀριστερόν, θῆλυ, κινούμενον, καμπύλον, σκότος, κακὸν, ἑτερόμηκες. Μᾶς θυμίζει τὸν πρότυπο πίνακα τοῦ Παρμενίδη. Τὸ ὄν εἶναι φῶς, συνεπῶς ἀνάερο, θερμό, ἐνεργό, τὸ μὴ ὄν εἶναι σκότος, συνεπῶς πυκνὸ, ψυχρό, παθητικὸ.

Ἡ ἀφειρηρία πού ἐπιτρέπει νὰ βεβαιώσουμε πῶς ὄ,τι εἶναι ποσοτικὸ εἶναι καὶ ποιοτικὸ, βρίσκεται στὴν ἀκουστική...

[Θεωρία τῶν ἡχηρῶν χορδῶν: σχέση τῶν διαστημάτων, ὁρωκὸς τρόπος.]

... Ἡ μουσική, ἀληθινά, εἶναι τὸ καλύτερο παράδειγμα ἐκείνου πού θέλανε νὰ υποδηλώσουν οἱ Πυθαγόρειοι. Ἡ μουσική καθ' ἑαυτὴν δὲν ὑφίσταται παρά στὰ νεῦρα μας καὶ στὸν ἐγκέφαλό μας· ἔξω ἀπὸ μᾶς ἢ καθ' ἑαυτὴν (ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ Locke) ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀριθμητικὲς σχέσεις, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ρυθμὸ, ἂν πρόκειται γιὰ τὴν ποσότητά της, κι' ὅσον ἀφορᾷ τὴν τονικότητά της, ἂν πρόκειται γιὰ τὴν ποιότητά της, ἀνάλογα μὲ τὸ πῶς ἀντιμετωπίζουμε τὸ ἀρμονικὸ ἢ τὸ ρυθμικὸ στοιχεῖο. Ὑπὸ τὴν ἴδιαν ἔννοια, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐκφράσουμε τὴν ὑπόστασι [ὄν] τοῦ σύμπαντος, τοῦ ὁποῦ ἢ μουσική εἶναι, ἀπὸ μιὰν ἀποψη τουλάχιστο, ἢ εἰκόνα, μὲ τὴ βοήθεια ἀριθμῶν ἀποκλειστικά. Κι' αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ἢ σφαῖρα τῆς χημείας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ βροῦμε παντοῦ μαθηματικὸς ὁρισμοὺς γιὰ τίς ἀπόλυτα ἀδιείσδυτες δυνάμεις. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη ἢ ἐπιστήμη μας εἶναι πυθαγόρεια. Στὴ χημεία ἔχουμε ἕνα κρᾶμα ἀτομισμού καὶ πυθαγορισμοῦ τὸν ὁποῖον ὁ Ἐκφαντος θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἀνοίξει τὸ δρόμο, στὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ πρωτότυπη, λοιπόν, συμβολὴ τῶν πυθαγορείων ἔγκειται σὲ μιὰ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ἐφεύρεση: στὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ, ἐπομένως στὴ δυνατότητα μιᾶς ἀκριβοῦς ἔρευνας στὴ φυσική. Στ' ἄλλα συστήματα τῆς φυσικῆς γεννιόταν πάντοτε ζήτημα περὶ τῶν στοιχείων καὶ τοῦ συνδυασμοῦ των. Οἱ ποιότητες γεννιόνταν ἀπὸ συνδυασμὸ ἢ ἀπὸ ἀποσύνθεση· τώρα, τέλος, βεβαιοῦν ὅτι οἱ ποιότητες ἔγκεινται στὴν ποικιλία τῶν ἀναλογιῶν. Ἄλλ' ἀπὸ τὸ προαίσθημα αὐτὸ ἔως τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴ ὑπῆρχε μεγάλη ἀπόσταση· Ἀρκέσθηκα προσωρινὰ μὲ φανταστικὲς ἀναλογίες...

[Συμβολισμὸς τῶν πυθαγορείων ἀριθμῶν: τὸ ἔν εἶναι ἢ λογική, δύο ἢ γνώμη, τέσσερα ἢ δικαιοσύνη, πέντε ὁ γάμος, δέκα ἢ τελειότητα κλπ., ἔν εἶναι ἢ στιγμή, δύο ἢ γραμμὴ, τρία ἢ ἐπιφάνεια, τέσσερα ὁ ὄγκος Κοσμογονία. Τὸ σύμπαν καὶ οἱ σφαιρικοὶ πλανῆτες. Ἡ ἀρμονία τῶν σφαιρῶν.]

Ἄν διερωτηθοῦμε μὲ τί μπορούμε νὰ συσχετίσουμε τὴν πυθαγόρεια φιλοσοφία, βρίσκουμε ἀρχικά τὸ πρῶτο σύστημα τοῦ Παρμενίδη πού θεωροῦσε πῶς τὸ κάθε πρᾶγμα γεννιόταν ἀπὸ μιὰ δυάδα· κατόπιν τὸ Ἄπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου, περιοριζόμενο καὶ κινούμενο ἀπὸ τὸ πῦρ τοῦ Ἡράκλειτου. Ἄλλ' αὐτὰ προφανῶς δὲν εἶναι παρά δευτερεύοντα προβλήματα· ἀρχικά εἶναι ἢ ἀνακάλυψη τῶν ἀναλογιῶν στὸ σύμπαν, ἀποψη ὁλότελα νέα. Γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ἰδέα αὐτὴ κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ ἑνὸς τῶν Ἐλεατῶν, ἀναγκάσθησαν νὰ ὀρθώσουν τὴν ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ· ἔπρεπε ἢ Μονάδα νὰ ἔχει κι' αὐτὴ γεννηθῆ· ξαναπῆραν τότε τὴν ἡρακλειτικὴ ἰδέα τοῦ Πολέμου, πατέρα τῶν Πάντων, καὶ τῆς Ἀρμονίας πού ἐνώνει τίς ἀντίθετες ποιότητες· τὴ δύναμη τούτη ὁ Παρμενίδης τὴν ὀνόμαζε Ἄφροδίτη. Συμβόλιζε τὴ γένεση κάθε πράγματος, ἀπ' ἀρχὴ τὴν ὀκτάβα. Ἀποσυνέθεσαν τὰ δυὸ στοιχεῖα ἀπ' ὅπου γεννιέται ὁ ἀριθμὸς, σὲ ἄρτιο καὶ περιττό. Ταύτισαν τίς ἔννοιες αὐτὲς μὲ τοὺς συνηθισμένους φιλοσοφικοὺς ὄρους. Ἡ μεγάλη τους καινοτομία εἶναι ὅτι ὠνομάσανε τὸ Ἄπειρον ἄρτιον· τοῦτο γιὰτί οἱ περιττοί, οἱ γνώμονες, γεννοῦσαν μιὰ περιορισμένη σειρά ἀριθμῶν, τοὺς τετράγωνους ἀριθμοὺς⁽¹⁾. Συνδέονται ἔτσι μὲ τὸν Ἀναξίμανδρο πού ἐπανευφάνιζετ' ἐδῶ γιὰ τελευταία φορά. Ἄλλὰ ταυτίζουνε τὸ ὄριο αὐτὸ μὲ τὸ πῦρ τοῦ

(1) Ἀριστ. Φυσ. Γ. 4 203.] «... πλὴν οἱ μὲν Πυθαγόρειοι ἔν τοῖς αἰσθητοῖς (οὗ γὰρ χωριστὸν ποιοῦσιν τὸν ἀριθμὸν) καὶ εἶναι τὸ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ ἄπειρον... καὶ οἱ μὲν τὸ ἄπειρον εἶναι τὸ ἄρτιον· τοῦτο γὰρ ἐνπολαμβανόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ περιττοῦ περαινόμενον παρέχειν τοῖς αὖσι τὴν ἀπειρίαν· σημεῖον δ' εἶναι τοῦτου τὸ συμβαίνειν ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν περιτιθεμένων γὰρ τῶν γνωμῶνων πρὸς τὸ ἔν καὶ χωρὶς ὅτι μὲν ἄλλο ἀεὶ γίνεσθαι τὸ εἶδος ὅτι δὲ ἔν (Πρὸ Πλουτ.) Στοβ. ἐκλ. I pr. 10 p. 12, 16 W.) τῆ μονάδι τῶν ἐφεξῆς περισσῶν γνωμῶνων περιτιθεμένων ὁ γινόμενος ἀεὶ τετράγωνός ἐστι τῶν δ' ἄρτιων ὁμοίως περιτιθεμένων ἑτερομήκεις καὶ ἀνισοὶ πάντες ἀποβαίνουσιν, ἴσος δὲ ἰσάκις οὕτως. [Πυθαγ. Σχ. Β. 23 (276,13)] [Π. τ. Μ.]

Ἡράκλειτου, ἔργο τοῦ ὁποίου τώρα εἶναι ν' ἀναλύσει τὸ ἄπειρον σὲ ἰσάριθμες καθω-
ρισμένες ἀριθμητικὲς σχέσεις· οὐσιαστικῶς
εἶναι μιὰ δύναμη ὑπολογιστικῆ. Ἄν δανεί-
στηκαν ἀπ' τὸν Ἡράκλειτο τὴ λέξη λόγος θὰ
ἐννοοῦσαν μ' αὐτὴν τὴν ἀναλογία (ὅ,τι κα-
θορίζει τὶς ἀναλογίες, ὅπως τὸ πέρας καθο-
ρίζει τὸ ὄριο). Ἡ βασικὴ τοῦς ἀντίληψη
εἶναι ἡ ἐξῆς: ἡ ὕλη ποὺ φανερώνεται στερου-
μένη ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ ποιότητες μόνο μὲ τὶς ἀρι-
θμητικὲς σχέσεις ἀποκτᾷ αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κα-

θωρισμένη ποιότητα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση
ποῦ δίνεται στὸ πρόβλημα τοῦ Ἀναξίμαν-
δρου· τὸ γίνεσθαι εἶναι ἕνας ὑπολογι-
σμός· τοῦτο μᾶς θυμίζει τὰ λόγια τοῦ Leib-
niz ποῦ ἔλεγε πὼς ἡ μουσικὴ εἶναι *exerci-
tium arithmeticae occultum nescientis se numera-
re animi*.⁽¹⁾ Οἱ Πυθαγόρειοι θὰ μπορούσανε
νὰ πρῶνε τὸ ἴδιο γιὰ τὸ σύμπαν, ἀλλὰ χω-
ρὶς νὰ μπορούνε νὰ ποῦνε ποιὸς κάνει αὐτὸ
τὸν ὑπολογισμό.

(XIX 214-224)

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἕνας ἀμόρφωτος πλη-
βεῖος ποῦ δὲν κατῴρθωσε ν' ἀναπληρώσει
μὲ τὸν αὐτοδιδασκτισμό ὅ,τι ἔλειψε ἀπὸ τὴ
νεανικὴ του μόρφωση. Εἶναι, κοντὰ στ' ἄλ-
λα ἐξαιρετικῶς ἀσχημος καί, καθὼς ὁ ἴδιος
εἶπε, προικισμένος μὲ τὰ πιὸ βίαια πάθη.
Μὲ μύτη πλακουτσή, χεῖλη χοντρά, μάτια
ποῦ ἔβγαιναν ἔξω ἀπ' τὶς κόγχες τοῦς. Ὁ
Ἀριστόξενος (τοῦ ὁποίου ὁ πατέρας, ὁ Σπίν-
θαρος, ἐγνώριζε τὸν Σωκράτη) μαρτυρεῖ
γιὰ τὸν ὀργίλο χαρακτήρα του. Ἦταν ἕνας
αὐτοδιδάκτος στὴν ἠθικὴ ἀπ' αὐτὸν ἀνα-
δίδεται μιὰ πνοὴ ἠθικότητας. Ὑψιστὴ ἐνέρ-
γεια προσανατολισμένη σὲ μιὰ ἠθικὴ με-
ταρρύθμιση. Αὐτοῦ βρῖσκεται τὸ μοναδικό
του ἐνδιαφέρον.

Ὅ,τι εἶναι ἀξιοσημεῖωτο, εἶναι τὸ μέσο
τῆς ἠθικῆς αὐτῆς μεταρρύθμισης· ἡ μεταρ-
ρύθμιση τούτη εἶναι καὶ πρόθεση τῶν Πυ-
θαγορείων· ὅ,τι ξεχωρίζει τὸν Σωκράτη, εἶ-
ναι τὸ μέσο ποῦ διάλεξε: ἡ ἐπιστήμη. Ἡ ἐ-
κλογὴ τῆς γνώσης ὡς τοῦ δρόμου τῆς ἀρε-
τῆς, προσδιορίζει τὴ φιλοσοφικὴ του ἰδιο-
συγκρασία· ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ μόνη ὁδός.
Ἡ πάλη κατὰ τῆς ἡδυσπάθειας, τοῦ πόθου,
τῆς ὀργῆς κλπ. στρέφεται ἐναντίον μιᾶς
ἀμαθείας ποῦ εἶναι ἡ αἰτία ὄλων αὐτῶν.

Εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ φιλοσοφεῖ ἐπάνω
στὴ ζωὴ κι' ὄλες οἱ σχολῆς ποῦ βγήκαν
ἀπὸ αὐτὸν εἶναι πρῶτα-πρῶτα φιλοσοφίες
τῆς ζωῆς. Μιὰ ζωὴ κατευθυνόμενη ἀπὸ τὴ
σκέψη. Ἡ σκέψη ὑπηρετεῖ τὴ ζωὴ, ἐνῶ σ'
ὄλους τοὺς προγενέστερους φιλοσόφους ἡ
ζωὴ ὑπηρετοῦσε τὴ σκέψη καὶ τὴ γνώση.
στὸν Σωκράτη, ὕστατος σκοπός εἶναι ἡ ἀ-
διάφορη ζωὴ· στοὺς ἄλλους, εἶναι ἕνα ὀ-
ψηλὸ σκαλοπάτι ἀκριβοῦς γνώσης. Ἔτσι, ἡ
σωκρατικὴ φιλοσοφία εἶναι ἀπόλυτα πρα-
κτικὴ· εἶναι ἐχθρικὴ σὲ κάθε γνώση ποῦ δὲν
συνδέεται μὲ ἠθικὰ ἀποτελέσματα. Εἶναι
γιὰ τὴ χρῆση ὄλων, λαϊκὴ, γιατί θέλει ἡ ἀ-
ρετὴ νὰ διδάσκεται. Δὲν ἐπικαλεῖται οὔτε
τὴ μεγαλοφυΐα οὔτε τὶς ἀνώτερες ἰδιότη-
τες τῆς νόησης. Ὡς τὰ τότες ἀρκοῦνταν
στὰ ἀπλά ἡθικὰ καὶ στίς θρησκευτικὲς ἐντο-
λές· ἡ φιλοσοφία τῶν Ἐπιτά Σοφῶν εἶχε
ἀρκεσθῆ νὰ περιορίσει σὲ ὀρισμοὺς τὴν
πρακτικὴ καὶ ζωντανὴ ἠθικὴ ποῦ ἦτανε σε-

βαστὴ σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Τώρα ἀρ-
χίζουνε νὰ διαμφισβητοῦν τὴν ἀξία τῶν ἠ-
θικῶν ἐνστικτῶν· ἡ διαυγὴς γνώση θὰ εἶναι
ἡ μόνη ἀξία, ἀλλὰ ἡ διαυγὴς αὐτὴ γνώση
θὰ φέρει ἐπίσης στὸν ἀνθρώπο τὴν ἀρετὴ.
Γιατὶ ὁ Σωκράτης πιστεύει πὼς ἡ γνώση
καὶ ἡ ἠθικότητα εἶναι ταυτόσημες. Μ' ἄν
ἀντιστρέψουμε τοὺς ὄρους, ἔχουμε αὐτὴ
τὴν ἀνατρεπτικὴ βεβαίωση: Παντοῦ ἀπ' ὅ-
που λείπει ἡ διαυγὴς γνώση, εἶναι τὸ κακόν.
Ἐδῶ ὁ Σωκράτης γίνεται ὁ κήνωρ τῆς ἐπο-
χῆς του· ἐξετάζει κατὰ πόσο οἱ ἄνθρωποι
ἐνεργοῦν κατόπιν σκοτεινῶν παρορμήσεων
ἢ μὲ σαφῆ ἐπίγνωση. Ἀντλεῖ τὸ δημοκρα-
τικὸ αὐτὸ συμπέρασμα πὼς οἱ ταπεινότε-
ροι χειρῶνακτες εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς
πολιτικούς ἀνδρες, ἀπὸ τοὺς ῥήτορες, ἀπὸ
τοὺς καλλιτέχνες τοῦ καιροῦ του. Ἄς πά-
ρουμε ἕναν ξυλουργό, ἕνα χαλκωματᾶ,
ἕναν βαρκάρη, ἕνα χειροῦργο, κι' ἄς ἐξε-
τάσουμε τὶς τεχνικὲς τοὺς γνώσεις — ὁ κα-
θένας τοὺς θὰ ξεύρει νὰ μᾶς πῆ ἀπὸ ποιόυς
καὶ μὲ τί μέσα κατῴρθωσε νὰ τὶς ἀποκτή-
σῃ. Μ' ἄν ἐρωτήσουμε: τί εἶναι ἡ δικαιο-
σύνη; ἡ εὐσπλαχνία; ἡ δημοκρατία; ὁ νό-
μος; ὄλοι πιστεύουν πὼς εἶναι σὲ θέση ν'
ἀπαντήσουν. Ὁ Σωκράτης βλέπει σ' αὐτὸ
οἴηση καὶ ἀμάθεια. Ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο
τοῦ ἐρωτητῆ, ὅμως πείθει τοὺς συνομιλη-
τές του γιὰ τὴν κατωτερότητά τους. Ἡ
πρῶτη του, λοιπόν, ἀξίωση εἶναι ν' ἀπο-
κτήσει ἕναν ὀρισμό, ἀντλημένο ἀπὸ τὸν ἠ-
θικό, κοινωνικό καὶ πολιτικό τομέα. Ὁλό-
κληρος ὁ κόσμος τῶν ἀνθρώπων τοῦ φαί-
νεται ὡς ἕνας κόσμος τῆς ἀμάθειας. Ὑπάρ-
χουνε λέξεις, μὰ ποῦ δὲν εἶναι στερεὰ συν-
δεδεμένες μὲ καμμιά ἰδέα Ἡ προσπάθειά
του τείνει στὸ νὰ βάλῃ τάξη στὸν κόσμο
τοῦτο, γιατί πιστεύει πὼς ὅταν ἀποκατα-
σταθῇ ἡ τάξη, ὁ ἀνθρώπος δὲ μπορεῖ παρά
νὰ ζῆσῃ σὲ ἀρετὴ. Ἡ θεωρία τῶν «ἠθικῶν
ἀγαθῶν» εἶναι ὁ σκοπός ὄλων τῶν σχολῶν
ποῦ ξεκινοῦν ἀπ' αὐτόν, ἕνα εἶδος ἀριθμη-
τικῆς καὶ καταμέτρησης τοῦ ἠθικοῦ κόσμου.
Ὁλόκληρη ἡ προγενέστερη φιλοσοφία ἀγνῆ

(1) « Ἀπόκρυφον γύμνασμα ἀριθμητικῆς ψυχῆς ἀγνο-
ούσης ἀριθμῆσαι ἑαυτήν.

κει ἀκόμη στὴν ἐποχὴ οὗ τὰ ἠθικὰ ἐνστικτικὰ εἶναι ἀθικτὰ. Ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ ἑλληνικὴ ἠθικότητα ἀλλὰ στὶς ποικίλες μορφές τῆς ἑλληνικῆς ἠθικῆς. Σήμερα ἔχουμε τὴν ἀναζητήσιμη μιᾶς καθαρὰ ἀνθρώπινης ἠθικῆς στηριζόμενης στὶς βάσεις μιᾶς γνώσης. Στους πρώτους ἦταν παρούσα ὅσα ζώνταν ἡ πνοή. Αὐτὴ ἡ καθαρὰ ἀνθρώπινη ἠθικὴ ποὺ ἀναζητοῦμε, ἀντιτίθεται, πρῶτα-πρῶτα, στὴν πατροπαράδοτὴ ἑλληνικὴ διαγωγή ἢ ἠθικὴ διαγωγή πρὲς νὰ περιορισθῇ σὲ μιὰ πράξη γνώσης. Πρὲς νὰ λεχθῇ, ἐπίσης, πῶς στὶς ἐποχές τῆς ἀποσύνθεσης, ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ ἐξυπηρέτησε ἀρκετὰ καλὰ τὸν σκοπὸ τῆς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ποὺ σκέπτονται, οἱ καλύτεροι ζούσανε σύμφωνα μὲ μιὰ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ. Συνεπῶς μιὰ ἠθικὴ ἀκτινοβολία ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸν Σωκράτη· εἶναι σ' αὐτὸ προφήτης καὶ ἱερεὺς. Ἔχει τὸ συναίσθημα τῆς ἀποστολῆς του ..

Ὁ Σωκράτης πίστεψε πάντα πῶς θὰ καταδικάζονταν κι' ὥστόσο δὲν προπαρασκεύασε τὴν ἀμυνὰ του (ἐμποδισμένος ἀπὸ τὸ δαιμόνιό του). Σκεπτόταν πῶς ἦρθε γι' αὐτὸν ἡ ὥρα νὰ πεθάνῃ, πῶς τὸ γῆρας τοῦ ἔκανε ἀδύνατο τὸ εἶδος τῆς συνηθισμένης του ζωῆς· πίστευε κοντὰ στ' ἄλλα πῶς ἕνας τέτοιος θάνατος θὰ ἦταν ἕνα ἰσχυρὸ δίδαγμα. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ φῶς πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ μεγαλειώδη ἀπολογία του· μιλεῖ γιὰ τοὺς ἐπιγιγνώσκοντες. Μὲ τί ἀσθενῆ πλειοψηφία καταδικάσθηκε· ἐπὶ 557 δικαστῶν, μόλις 6 ἢ 7 πάνω ἀπὸ τοὺς μισοὺς! Τὸ δίχως ἄλλο φάνηκαν κυρίως εὐαίσθητοι στὴν προσβολὴ ποὺ ἔγινε κατὰ τοῦ δικαστηρίου τους. Ὁ Ξενοφώντας λέει ρητὰ πῶς εὐκολὰ θὰ ἀθωνόταν ἀπὸ τοὺς Δικαστὲς ἂν φαινότανε τόσο δὲ λίγο συγκρατημένος. Ὁ Σωκράτης προκάλεσε θεληματικὰ τὴν καταδίκη του. Ἡ ποινὴ ποὺ θὰ ἐπιβαλλόταν θάπρεπε νὰ καθορισθῇ ἀπὸ εἰδικὴ ἐτυμηγορία τῶν Δι-

καστῶν· ὁ κατήγορος τὸν ρώτησε ποιά τιμωρία ζητοῦσε — σ' αὐτὸ ἀπάνω ὁ Σωκράτης, περισσότερο ἀγέρωχος ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ, ὑπαινίττεται ὅτι θάπρεπε νὰ διατρέφεται ἐφ' ὄρου ζωῆς στὸ Πρυτανεῖο. Ὅσο γιὰ τὸ πρόστιμο, προτείνει μιὰν «μνᾶν»· ὁ Πλάτωνας καὶ οἱ φίλοι του συμβουλεύουνε τριάντα «μνᾶς» καὶ δέχονται νὰμποῦν ἐγγυητές. Ἄν πρότεινε τίς τριάντα «μνᾶς», χωρὶς ἄλλες προκλήσεις καὶ αὐθάδειες, θὰ ἀθωνότανε. Ἀλλὰ τὸ δικαστήριο ἐνοιώθη βαθύτατα τὴν προσβολὴν ποὺ τοῦ γινόταν.

Ὁ Σωκράτης ἤξαιρε τί ἔκανε· ἤθελε τὸ θάνατο. Εἶχε μιὰ θαυμάσια εὐκαιρία γιὰ νὰ δείξῃ ἴσαμε τί βαθμὸ ἦταν ἀνώτερος ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινο φόβο κι' ἀδυναμία καὶ ποιά ἦταν ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς θείας ἀποστολῆς του. Ὁ Grotius λέει πῶς ὁ θάνατος τὸν πῆρε σ' ὄλο τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ δόξα του ὡς ἕναν τροπικὸν ἥλιο στὴ δύση του. Τὰ ἐνστικτικὰ νικῆθηκαν· ἡ πνευματικὴ διαύγεια κυβερνᾷ τὴ ζωὴ καὶ ἐκλέγει τὸν θάνατο· ὅλα τὰ συστήματα ἠθικῆς τῆς Ἀρχαιότητος προσπαθοῦνε νὰ φτάσουν ἢ νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ὑπέροχη τούτη πράξη. Ὁ Σωκράτης, ξεορκίζοντας τὸ φόβο τοῦ θανάτου, εἶναι ὁ τελευταῖος τύπος τοῦ σοφοῦ ποὺ μᾶς δόθηκε· ὁ σοφὸς νικητὴς τῶν ἐνστικτικῶν διὰ τῆς σοφίας. Σ' αὐτὸν τερματίζεται ἡ σειρά τῶν πρωτότυπων καὶ χαρακτηριστικῶν σοφῶν· ὡς σκεφθοῦμε τὸν Ἡράκλειτο, τὸν Παρμενίδη, τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸν Δημόκριτο, τὸν Σωκράτη. Ὅ,τι ἤδη ἀρχίζει, εἶναι μιὰ νέα περίοδος σοφῶν, ξεκινώντας ἀπ' τὸν Πλάτωνα, μὲ χαρακτηρὲς πολὺπλοκοὺς ποὺ διαμορφώθηκαν ἀπ' τὸ συνδυασμὸ ρευμάτων ποὺ ἦλθαν ἀπὸ τοὺς πρωτότυπους, καὶ ἀποκλειστικὸς σοφοὺς. Ἐφτάσα, λοιπόν, στὸ τέρμα ποὺ σκοποῦσα· θὰ μιλήσω ἀργότερα γιὰ τίς σωκρατικὲς σχολές καὶ γιὰ τὴ σημασίαν τους στὴν ἑλληνικὴ ζωὴ.

(XIX, 227-229, 223-234)

(Ἀκολουθεῖ)

